

HELLENISMUL

AUREL IORDĂNESCU

Războiul peloponesiac (431—404 î.e.n.) a însemnat o răscruce în istoria Greciei antice, sfârșitul lui marcând începutul crizei polisului grec. Distrugerile de bunuri, provocate de război, ca și pierderile de vieți omenești au provocat, la început în regiunile afectate direct de război și apoi în cea mai mare parte a Greciei, o perioadă de zguduirii sociale, politice și militare continue, care erau tot atâtea simptome ale crizei statului-cetate. Ruinarea micilor proprietari și formarea marii proprietăți funciare; folosirea în tot mai mare măsură a muncii sclavilor în atelierele meșteșugărești, cu urmarea ei firească, șomajul pentru meșteșugari și concentrarea atelierelor; pauperizarea treptată a păturii producătorilor liberi care încearcă să-și găsească un mijloc de existență în mercenariat; luptele, pentru hegemonie ce s-au desfășurat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. între principalele state grecești, îngăduind un amestec crescând al regelui persan în treburile interne ale Greciei, toate acestea arătau că forma de stat a polisului, care corespunsese unui anumit stadiu de dezvoltare a forțelor de producție din societatea greacă, nu-și mai justifica existența, ca una care nu mai putea asigura dezvoltarea ulterioară a societății sclavagiste hellenice.

Sporirea volumului producției și intensificarea schimburilor comerciale impuneau crearea unei piețe mai largi, dar taxele vamale numeroase între polisuri frînau schimbul. În același timp, ca rezultat al transformărilor economice petrecute, în majoritatea polisurilor, între păturile sărace și pătura orășenilor bogați se desfășura o puternică luptă de clasă, pe baza unui program care cerea ștergerea datoriilor, confiscarea marilor proprietăți agricole și reimpărțirea pământului. De aceea, pentru a-și asigura dominația politică, supremația socială și dezvoltarea în continuare a producerii și desfacerii mărfurilor pe piețe cât mai largi, clasa stăpînitorilor de sclavi a simțit nevoia unui stat puternic care să-i garanteze nu numai exploatarea în interior, dar și o expansiune în afară atît pentru nevoile comerțului, cit și pentru a ușura emigrarea în regiunile cucerite a acelei părți a populației care, nemulțumită, îi punea în primejdie stăpînirea. Pentru aceasta, renunțînd la independența politică, ea a acceptat dominația Macedoniei, unindu-se, sub conducerea lui Filip II (359—336 î.e.n.), în Liga de la Corint, al cărei scop era menținerea ordinii social-politice existente și „războiul de revanșă” împotriva persilor. În felul acesta, *polisul*, deși formal își păstra independența, se subordona statului teritorial reprezentat de monarhia macedoneană.

Expediția de cucerire a Imperiului persan, condusă de Alexandru cel Mare, între 334 și 323 î.e.n., a avut drept rezultat deschiderea Orientului spiritului întreprinzător al grecilor. Dar luptele care s-au desfășurat, după moartea lui Alexandru, între principalii săi generali (între 323—280 î.e.n.) au dus la împărțirea imperiului în trei mari formațiuni politice: Macedonia,

Egiptul și Siria, cunoscute sub numele de *monarhii hellenistice*. De aceea, perioada cuprinsă între moartea lui Alexandru (323 î.e.n.) și căderea ultimului dintre cele trei state hellenistice, Egiptul, sub stăpînirea statului roman (30 î.e.n.), poartă numele de *perioada hellenistică*, iar civilizația dezvoltată în acest răstimp pe teritoriul fostului imperiu al lui Alexandru cel Mare, acela de *civilizație hellenistică*.

I. ESENȚA ȘI CARACTERELE SPECIFICE ALE PERIOADEI HELLENISTICE

De cînd a apărut pentru prima oară (în 1836) sub pana lui J. G. Droysen, noțiunea de *hellenism* a fost înțeleasă și folosită în accepțiuni diferite. Considerînd hellenismul în mod exclusiv ca un fenomen cultural, cu ignorarea bazei lui social-economice, istoricii l-au definit fie ca o nouă formă de civilizație rezultată din fuziunea civilizației grecești cu cea orientală, fie ca o perioadă caracterizată prin pătrunderea și răspîndirea civilizației grecești în Orient. Înțeles astfel, hellenismul apare numai ca o unitate culturală, ignorîndu-se tocmai aspectul lui de unitate social-economică și politică a lumii grecești, rezultat al cuceririi lui Alexandru cel Mare.

De aceea, așa cum bine s-a observat, pentru a-l înțelege în originalitatea lui specifică, trebuie să ținem seama „de faptul primordial că hellenismul... constituie... o perioadă din istoria societății sclavagiste antice și că, prin urmare, ... (el) a fost un rezultat istoricește necesar al întregii dezvoltări anterioare a Greciei antice, cu legile ei specifice orînduirii sclavagiste“ (A. Ranovici). Privit din această perspectivă, *hellenismul constituie o perioadă din istoria Greciei și a Orientului Apropiat și Mijlociu, cuprinsă între anii 323 și 30 î.e.n., reprezentînd dezvoltarea pe o treaptă superioară a societății sclavagiste grecești, în condițiile pătrunderii și răspîndirii civilizației și culturii grecești în Orient.*

Hellenismul a constituit o etapă necesară în istoria societății grecești, determinată de criza polisului, în care, în limitele îngăduite de contradicțiile inerente societăților împărțite în clase antagoniste, au avut loc ca rezultat al unui efort de înnoire, realizări considerabile, marcate prin schimbările calitative intervenite în viața economică, socială, politică și culturală a lumii grecești. În domeniul *economic*, efortul principal s-a desfășurat pe linia lărgirii producției prin folosirea pe scară mai largă a muncii sclavilor, a dezvoltării relațiilor bănești și a economiei de mărfuri, acolo unde mai înainte predominase economia naturală și prin intervenția directă a statului în organizarea vieții economice; în domeniul *social*, hellenismul a însemnat un efort de atragere a maselor la viața orășănească și de a trece popoarele Orientului de la tipul de societate sclavagistă orientală la viața socială de tip grec, zdruncinînd relațiile gentilico-tribale ce încă mai dăinuiau; în domeniul *politic*, el a urmărit înlocuirea despotismului oriental și a polisului cu monarhiile de tip macedonean, iar în cel *cultural* s-a manifestat printr-o largă pătrundere și răspîndire a culturii grecești în țările Orientului, pe baza folosirii dialectului „comun“ grecesc. De aceea, ținînd seamă de toate aceste realizări și cu rezervele mai sus exprimate, *hellenismul poate fi considerat ca o etapă progresistă a istoriei antice.*

Dar, deoarece baza producției lumii hellenistice rămăsese tot sclavagistă, ea nu a cunoscut decît o perioadă scurtă de avînt, cuprinsă între secolele III—II î.e.n., după care, ca rezultat al contradicțiilor interne ale modului de producție sclavagist, a intrat într-o nouă criză, care nu a fost rezolvată decît prin cucerirea romană și prin repetarea procesului pe o treaptă și mai înaltă, aceea a Imperiului roman.

Ceea ce individualizează hellenismul ca o etapă distinctă a istoriei Greciei antice este un ansamblu de *caractere specifice*, întruchipare a schimbărilor calitative intervenite în această perioadă. Astfel:

1. *Statul teritorial înlocuiește polisul ca formă politică hotărîtoare.* Pînă la cucerirea lui Alexandru, întinderea și populația polisurilor era dintre cele mai reduse: Sparta se întindea pe o suprafață de (aproximativ) 8.400 km², cu o populație de 300.000 de locuitori, inclusiv perieci și heloții; Attica cu o suprafață de 2.350 km² avea aproape 200.000 de locuitori, iar Theba (respectiv Beoția), 2.800 km², cu 180.000 de locuitori etc. În comparație cu ele, noile state hellenistice, cu teritoriul lor întins și cu populația lor numeroasă, par adevărați coloși: Egiptul lagid, cu o suprafață de aproape 100.000 km² și cu o populație de 8 milioane de locuitori, Macedonia antigonidă cu 70.000 km² și 4 milioane de locuitori și, mai ales, Asia seleucidă, cu o suprafață inițială de 3 milioane km² și o populație de aproximativ 30 milioane de locuitori. Polisul nu a dispărut, dar însemnătatea lui politică s-a redus la o activitate strict municipală: istoria hellenismului este, înainte de toate, istoria marilor monarhii hellenistice.

2. *Monarhia absolută și, în monarhiile lagidă și seleucidă, de drept divin.* Deși derivată din monarhia macedoneană, în care puterea regelui era limitată de aceea a armatei, noua monarhie, sub influența înfățișării pe care o luase stăpînirea lui Alexandru după cucerirea Imperiului persan și a tradițiilor despotismului oriental, s-a transformat repede în monarhie absolută, sprijinită pe armate de mercenari, în care voința regelui reprezintă legea, întreaga viață politică, administrativă și economică aflîndu-se sub controlul lui sau al funcționarilor, care nu sînt decît delegați ai lui, răspunzători numai în fața lui. Totodată, deoarece în Orient ideea divinității suveranilor era adînc înrădăcinată, Ptolemeii și Seleucizii au fost considerați și ca divinități.

3. *Urbanizarea Orientului* constituie una din trăsăturile dominante ale acestei perioade. Urmînd exemplul lui Alexandru, suveranii hellenistici și, în special, Seleucizii au desfășurat o susținută politică de întemeiere de orașe de tip grec, fie centre militare, fie centre administrative, care au jucat un mare rol în dezvoltarea economică și culturală a Orientului. În numărul mare de orașe, înființate de Alexandru și de urmașii săi (care au depășit numărul de 150) au fost atrași numeroși greci și macedoneni, elemente active și întreprinzătoare, a căror activitate a făcut să apară în întreg Orientul hellenistic, acolo unde mai înainte precumpănise economia naturală, noi relații economice, sprijinite pe producția de mărfuri, și să se răspîndească cultura greacă.

4. *Un dialect grec comun (koinè)* a ușurat, de la un capăt la altul al lumii hellenistice, legăturile între oameni. În adevăr, pe deasupra diferitelor dialecte ce se vorbeau în Grecia, dialectul attic, pe care influența culturală a Athenei îl impusese treptat, curățat de particularitățile locale și îmbogățit

cu numeroase cuvinte ioniene, a devenit limba curentă, limba „comună“, *koinè*, care îngădui nu numai tuturor grecilor și macedonenilor, dar și băștinașilor să se înțeleagă între ei. Adoptată de aparatul administrativ al noilor monarhii limba comună a pătruns cu timpul și în regiunile rurale contribuind la răspîndirea civilizației grecești.

5. *Cosmopolitismul*, care înlocuiește treptat vechiul atașament pe care cetățeanul îl resimțise întotdeauna față de polisul căruia îi aparținea. Decadența treptată a polisului a făcut să se estompeze cu timpul conștiința apartenenței la o anumită comunitate politică, ca și deosebirea atât de categorică pe care grecii o făcuseră pînă atunci între „helleni“ și „barbari“. Emigrarea unui mare număr de greci și de macedoneni în noile regiuni deschise activității lor, încetarea rolului lor politic în monarhiile unde întreaga putere politică se găsea concentrată în minile regelui și a oămenilor lui, regăsirea principalelor trăsături ale vieții grecești în toate regiunile unde se așezau au făcut ca pentru grecii epocii hellenistice patria să fie oriunde întilnește „lumea“ greacă: în acest înțeles el devine „cetățean al lumii“, *kosmopolites*, fără o legătură deosebită cu un anumit centru politic, dar înțelegînd această „lume“ *kosmos*, ca rezultat al răspîndirii civilizației grecești, „lumea greacă“.

6. *Deplasarea centrului de greutate al lumii grecești* spre noile regiuni deschise civilizației hellenice de cucerirea lui Alexandru. Pînă în secolul IV î.e.n., adevăratul centru al culturii grecești, de unde ea se răspîndise, fusese Marea Egee. Principalele centre ale lumii grecești fuseseră: Sparta, Athena, Theba, Miletul, toate așezate pe țărmurile acestei mări. O dată cu cucerirea Orientului și cu înființarea aici de noi centre politice, economice și culturale, rolul vechilor orașe a decăzut treptat, locul lor luîndu-l centrele nou-întemeiate. Alexandria, Antiohia, Pergamul, Rhodosul au devenit nu numai principalele centre politice și economice ale hellenismului, ci și principalele focare ale noii culturi. Dar prin aceasta, însuși centrul de greutate al lumii grecești s-a deplasat spre răsărit.

Toate aceste aspecte noi, rezultate din răspîndirea civilizației grecești în țările Orientului, au contribuit la noua înfățișare luată de lumea hellenistică.

II. VIAȚA POLITICĂ

1. *Sistemul statelor hellenistice*. În urma luptelor desfășurate timp de mai bine de 40 ani (323—281 î.e.n.) între *diadohi*, imperiul lui Alexandru cel Mare s-a împărțit într-o serie de stăpîniri, care, la jumătatea secolului III î.e.n., ajunseseră să constituie un sistem politic, alcătuit dintr-un număr de state, de întindere, formă politică și interese deosebite, care aveau, însă, conștiința participării lor la aceeași civilizație, cea greacă. Sistemul politic hellenistic cuprindea, ca principale reprezentante ale lui: 1. *Monarhiile*: a) *Egiptul lagid* (306—30 î.e.n.); b) *Asia seleucidă* (306—63 î.e.n.); c) *Macedonia antigonidă* (306—148 î.e.n.), și prin desprindere din statul seleucid, d) *Pergamul* (240—133 î.e.n.); 2. *Ligile*, forme noi ale tendințelor de federalizare apărute în Grecia în secolele IV—III î.e.n.: a) *Liga etoliană* (sec. IV—189 î.e.n.) și

b) *Liga acheeană* (281—146 î.e.n.); 3. *Vechile polisuri, Sparta și Athena*, care, deși mult decăzute, simbolizau încă vechea Helladă și 4. *O republică comercială, Rhodosul*, care în secolele III—II î.e.n. a jucat un rol de seamă în concertul internațional.

2. *Monarhia hellenistică*. Trăsătura specifică a perioadei hellenistice o constituie caracterul ei monarhic. Regimul monarhic nu era o noutate în Grecia: perioada mykeniană a fost o perioadă monarhică. Dar o dată cu dezvoltarea *polisului*, vechea monarhie a fost treptat înlăturată, nemairăminind decît în Sparta, dar cu puteri foarte limitate și în Macedonia și Epir, care, însă, pînă în secolul V î.e.n. erau considerate de greci regiuni „barbare”. Criza polisului, începută în secolul IV î.e.n., a repus în discuție problema regimului monarhic, unii gînditori, ca *Isocrates* sau *Xenofon*, încercînd să acrediteze ideea superiorității acestui regim. Mai ales Isocrates, care propovăduia ideea „războiului de revanșă” împotriva perșilor, susținea că în vederea atingerii acestui obiectiv era necesară stringerea tuturor grecilor în jurul unui [rege, pe care el îl vedea în persoana lui Filip II. Datorită acestei propagande, concepția despre monarhia „utilă” (utilă, firește, claselor stăpînitoare) și-a făcut tot mai mult loc în Grecia, iar cînd, prin cuceririle lui fulgerătoare, Alexandru cel Mare a pus bazele unei monarhii absolute și teocratice, ideea monarhică s-a consolidat în așa măsură încît urmașii săi, diadohii, începînd cu anul 306 î.e.n., și-au luat pe rînd titlul de rege, *basileus*, în regiunile a căror administrare o primiseră inițial. În felul acesta, pe ruinele imperiului lui Alexandru ei au înființat un număr de state în care, adaptînd spiritului grec vechile forme monarhice ale Orientului, au creat o monarhie de tip nou, *monarhia hellenistică*. Monarhia hellenistică cuprinde pe lîngă un număr de trăsături comune, derivate din modul ei de constituire, și unele deosebiri determinate de tradițiile locale ale regiunilor în care s-au dezvoltat. Pretutindeni, regele hellenistic nu mai este un magistrat ales, ci un suveran ereditar, care domnește nu asupra unor cetățeni, ci asupra unor supuși. De aceea, întreaga viață politică se concentrează la curte, iar ceea ce mai dăinuiește încă în orașele cu statut hellenic nu depășește orizontul municipal. Regele poartă mantaua de purpură, sceptrul și diadema (vechiul simbol al victoriei), iar principalii lui sfetnici, „prieteni” sau „rudele” (titlu care nu se referă totdeauna la o rudenie reală), sînt simpli consilieri, ale căror păreri nu sînt obligatorii pentru el, în timp ce marea masă a funcționarilor locali nu sînt decît delegați ai săi. Puterea lui este de natură esențial militară și se reflectă în poziția de comandant suprem al oștirii pe care a păstrat-o neînterupt. În fine, în calitate de urmași ai vechilor suverani locali, monarhii hellenistici sînt socotiți stăpînii întregului pămînt al țării, asupra căruia exercită un drept de *dominium eminens*.

Dar alături de aceste trăsături comune sînt și aspecte deosebitoare. În Egiptul lagid și în Asia seleucidă, autoritatea monarhilor hellenistici îmbrăca un dublu caracter: pentru macedoneni și greci, ei erau urmașii lui Alexandru, fapt care le întemeia stăpînirea pe dreptul de cucerire, în timp ce pentru localnici, ei erau urmașii vechilor suverani, faraoni sau „mari regi”, în care calitate aveau dreptul, potrivit tradiției locale, la ascultare desăvîrșită din partea supușilor lor. Acest absolutism își găsea, în Egipt și Siria, și o justificare religioasă, *aceea a cultului monarhic*. Moștenitori ai unei tradiții teocratice, adînc

în rădăcinată în țara faraonilor și în Persia achemenidă, noii stăpîni de origine macedoneană au căutat în credința supușilor lor cu privire la caracterul divin al suveranilor atît o consolidare a poziției lor politice, prin punerea la temelie autorității lor a unui principiu de legitimitate superior simplului drept de cucerire, cit și un mijloc de coeziune între diferitele popoare sau categorii sociale, care alcătuiau populația regatelor lor. Expresie a caracterului lor divin sînt apelativele care li se dau atît în timpul vieții, dar mai ales după moarte: *sotèr* (mîntuitorul), *euergètes* (binefăcătorul), *theòs* (zeul), *Epiphanes* (zeul vizibil) etc.

În Macedonia situația era deosebită: aici monarhul era urmașul vechilor Argeazi, recunoscut ca atare de popor reprezentat prin adunarea militară, care a păstrat încă multă vreme vechile ei prerogative de alegere sau de recunoaștere a regelui ajuns la tron în virtutea principiului dinastic. De aceea, zeificarea suveranilor nu a existat niciodată în cadrul monarhiei antigonide. În orice caz, trebuie observat că absolutismul regal, care se întîlnește nu numai în Egipt și Asia, ci și în Macedonia, era conform nu numai cu concepția orientală a despotismului, dar și cu cea grecească, deoarece și vechiul polis cerea cetățeanului supunere desăvîrșită față de stat și de legea cetății, așa încît acum cînd monarhul era întruchiparea statului și a legii, nu se făcea altceva decît să se canalizeze în favoarea lui această obligație de supunere necondiționată a tuturor cetățenilor.

Mulțumită organizării pe care au dat-o noilor teritorii, inspirîndu-se atît din noua concepție greacă asupra rolului monarhiei, cit și din tradițiile locale indigene, suveranii hellenistici au izbutit ca, sprijiniți pe un număr relativ restrîns de macedoneni și greci, să țină în ascultare în chip durabil mase însemnate de localnici.

3. *Armata*. Monarhii militare prin originea lor, monarhiile hellenistice au rămas astfel pînă la sfîrșitul lor. Din nevoia de a menține sub dominația lor un mare număr de supuși indigeni sau greci, de a face față războaielor necurmte, ca și pentru a-și întinde stăpînirea asupra unor regiuni de mare însemnătate strategică sau economică, suveranii hellenistici și-au alcătuit și au întreținut oștiri puternice, cu caracter permanent, pe care le-au dotat cu cele mai perfecționate mijloace militare ale timpului. Deoarece o dată cu decăderea polisului a dispărut și oștirea alcătuită din cetățeni, armatele hellenistice au fost aproape exclusiv armate de mercenari, recrutați mai de pretutîndeni. Cei mai căutați pentru valoarea lor militară erau macedonenii și grecii, așa încît la început, adică pînă la sfîrșitul secolului III î.e.n., ei au constituit nucleul armatelor hellenistice. În Egipt și în Siria ei au fost recrutați multă vreme dintre urmașii coloniștilor militari care fuseseră colonizați aici de primii urmași ai lui Alexandru. În secolul II î.e.n., cînd Grecia și Macedonia, secătuite de emigrări repetate și de războaie necurmte, nu au mai oferit posibilități de recrutare, suveranii s-au adresat mai ales galatilor, deși lipsa lor de credință față de cei care-i angajau era general cunoscută. În Egipt, după victoria obținută la Rafia (217 î.e.n.) de către milițiile indigene egiptene împotriva oștirii lui Antiochos III cel Mare, regele Siriei, recrutarea indigenilor a sporit, dar valoarea lor militară s-a vădit repede a fi cu totul mediocră. Pentru antrenarea și instruirea mercenarilor s-a recurs tot timpul la ofițeri;

greci și macedoneni, datorită experienței și priceperii lor tehnice și tactice. Nucleul armatelor hellenistice era alcătuit din vechile unități macedonene: cavaleria alcătuită din *hetairoi*, adică din nobili macedoneni, unitățile de gardă ale *hypaspistilor* și mai ales *falanga* alcătuită din ostași înarmați cu arma specific macedoneană, *sarissa* (suliță de peste 5 m lungime), care alcătuaia forța principală a oștirii. Ea alcătua o masă compactă de 16.000 de oameni, dintre care cei mai bine antrenați alcătuiuau primele două și ultimele două rânduri, capabilă să străpungă prin masivitatea ei frontul dușman. În general, armatele statelor hellenistice nu depășeau cîteva zeci de mii de oameni, ceea ce reprezenta totuși mult, în comparație cu contingentele polisurilor. Pentru a-i putea reține pe mercenari și fixa în țara respectivă, atît Lagizii cît și Seleucizii au recurs la instituția *cleruhilor*, potrivit căreia mercenarii primeau loturi de pămînt în schimbul obligației de a răspunde la orice chemare; și deoarece loturile erau transmisibile fiilor cleruhilor, cu aceeași obligație, se tindea la constituirea unei armate ereditare. În același timp, după modelul oriental, armatele hellenistice începură să facă uz de care de luptă cu coase în butuci și, mai ales, de elefanți. Dar cele mai mari progrese le-a făcut tehnica asedierii cetăților (*poliorcetica*), mai ales începînd cu Demetrios Poliorcetul, fiul lui Antigonos Monoftalmos, care încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. îi uimise pe contemporani prin *helépolele* sale, turnuri mobile cu mai multe etaje, pe care erau montate catapulte și baliste, care aruncau o ploaie de proiectile asupra zidurilor cetăților asediate. Progresele tehnicii navale au dus la construirea unor corăbii de război de dimensiuni sporite, cu un număr mai mare de vislași și prevăzute și ele cu mașini de război: din această cauză, luptele navale luau acum forma unor ciocniri frontale în care manevrele abile de altădată nu-și mai aveau locul.

4. *Aparatul administrativ*. Și în domeniul administrativ, suveranii hellenistici au îmbinat menținerea tradițiilor locale cu introducerea principiilor grecești. Astfel, în administrație, limba oficială era cea greacă, dar unitățile administrative au rămas tot cele anterioare cuceririi: în Egipt, *nomele*, conduse de nomarhi, în regatul seleucizilor, *satrapiile*, conduse de satrapi. Fiecare nomă era împărțită în *toparhii*, în interiorul cărora ca ultime unități administrative de grad inferior, se găseau *komele* (satele). La fel, satrapiile seleucide se împărțeau, fiecare, într-un număr de *hyparchii*, avînd în frunte un *hyparch*, din cuprinsul cărora făceau parte atît orașele, cît și *komele*. Dar atît nomarhii cît și satrapii erau dublați de un *strateg*, guvernator militar, care deținea în fapt întreaga putere. Cea mai mare parte a funcționarilor, la toate eșelonele, erau greci, de a căror inteligență și abilitate suveranii se foloseau și pe care, pe această cale, și-i atașau. Preocuparea principală a tuturor acestor funcționari era controlul activității economice și încasarea impozitelor. În fruntea ierarhiei administrative se găsea *consiliul regal*, alcătuit din cele mai de seamă personaje ale curții, care îndeplineau rolul de miniștri. În Egipt, șeful ierarhiei administrative era *dioikétes*, un adevărat prim-ministru, care conducea economia și finanțele, ținea evidența resurselor economice și a veniturilor, supraveghea încasarea impozitelor și controla cheltuielile. Alături de el mai erau un *arhidikástes*, marele judecător, și *epistolograful*, care îndeplinea funcția de cancelar. Ei erau ajutați de un mare număr de *scribi*, care transmiteau hotă-

ririle luate organelor administrative locale spre executare. În regatul Seleucizilor, postul de prim-ministru revenea „conducătorului treburilor“, alături de care se mai găseau un cancelar și un controlor al finanțelor.

În felul acesta, în conducerea statului, monarhii hellenistici se sprijineau, mai ales, pe o armată alcătuită în chip precumpănit din greci, pe un aparat funcționăresc, în care posturile de comandă erau încredințate grecilor, și pe virfurile privilegiate și în parte hellenizate ale populației locale, cu ajutorul cărora au putut exploata bogățiile naturale ale teritoriului stăpinit și masa populației locale. Atîta vreme cît acest sprijin a fost îndeajuns de solid, statele lor au cunoscut o perioadă de reală înflorire, cînd, însă, acest sprijin a început să se destrame, a venit decadența, care s-a încheiat cu cucerirea lor de către romani.

III. VIAȚA ECONOMICĂ

Cucerirea lui Alexandru, a cărui stăpînire se întindea de la Marea Egee pînă la Indus și pînă la prima cataractă a Nilului, desființînd toate barierele între lumea grecească și Orientul Apropiat și Mijlociu și deschizînd spiritului întreprinzător al grecilor regiuni întinse, a provocat schimbări adînci în condițiile vieții economice a monarhiilor hellenistice. Suveranii hellenistici, care concentră în miinile lor toate resursele economice ale țărilor, erau în situația de a putea întreprinde acțiuni organizate și coordonate în vederea dezvoltării economiei: inițiativele lor privind lucrările publice sub forma drumurilor, porturilor și canalelor au constituit tot atîtea condiții favorabile creșterii volumului producției și schimburilor, ducînd treptat la transformarea acestor regiuni într-o unitate economică.

1. Împrejurările favorabile dezvoltării economice

a. *Lărgirea cunoștințelor geografice.* Pînă la cucerirea lui Alexandru, cunoștințele grecilor cu privire la Orientul Apropiat și Mijlociu (fără să mai vorbim de cele referitoare la Extremul Orient), ca și cele privind sudul Egiptului fuseseră vagi și limitate. Mergînd pe urmele înaintașilor lor, monarhii lagizi și seleucizi au trimis misiuni de explorare pînă la Marea Aral, în Penguab și în vala superioară a Gangelui, de-a lungul Mării Roșii, pe coastele Arabiei și Africii ecuatoriale. Urmările acestor explorări nu au fost de ordin exclusiv geografic: mulțumită lor, grecii cunoscuseră bogățiile naturale ale acestor regiuni, ca și marile drumuri de comerț care, de aici, mergeau spre Mediterana, fapt ce le-a lărgit considerabil orizontul economic.

b. *Dezvoltarea vieții urbane.* Urmînd și în această direcție exemplul înaintașului lor, care umpluse Orientul de Alexandrii, suveranii hellenistici, și în special Seleucizii, au desfășurat o susținută activitate de întemeiere de orașe, în care atrăgeau și fixau elemente grecești și macedonene active. Unele dintre ele erau creații noi, populate precumpănit cu coloniști greci și macedoneni, așa cum o dovedesc numele de Antiohia, Seleukeia, Laodiceea, Apameea. Ptolemais, Thessalonike purtate de ele; altele, însă, erau rezultatul transfor-

mării voite de suverani a satelor în orașe, prin concentrarea populației din mai multe sate într-o așezare mai mare, care, ca rezultat al stabilirii aici a elementelor grecești, se transforma în oraș, punind capăt dispersării rurale. Or, toate aceste orașe au devenit repede centre economice, atât agricole cât și meșteșugărești, contribuind la dezvoltarea economică a regiunilor respective.

c. *Creșterea rapidă a circulației monetare.* Regii persani acumulasera în tezaurele lor sume imense fie în monedă bătută, fie în lingouri sau obiecte de podoabă, care, însă, prin însuși fenomenul teaurizării, constituiau o frână în calea circulației monetare și, deci, a dezvoltării economice. Aruncarea în circulație de către Alexandru, sub forma darurilor de tot felul făcute ostașilor și ofițerilor lui, a acestor tezaure pînă atunci neproductive, a constituit un puternic stimulent al vieții economice. Monarhii hellenistici au procedat în același fel folosind marile lor tezaure pentru stimularea producției și a schimburilor, pe calea inițiativelor subvenționate din vistieria publică. Datorită acestor împrejurări favorabile, la care s-au adăugat firea întreprinzătoare, spiritul innoitor, dorința de mai bine a coloniștilor greci, ca și introducerea tehnicii economice grecești, economia hellenistică a cunoscut în secolele III—II î.e.n. o dezvoltare fără precedent.

2. Agricultura

Agricultura a rămas și în perioada hellenistică baza producției, deși situația ei este foarte deosebită în Grecia și în statele orientale, Egipt și Asia seleucidă. Aici regele este virtual stăpînul întregului pămînt și, realmente, al celei mai mari părți a lui. În condițiile creșterii populației, ca rezultat al imigrației greco-macedonene și, mai ales în Asia, al creării de noi centre urbane deosebit de populate, suveranii sînt nevoiți să acorde o atenție specială agriculturii, atât pentru acoperirea nevoilor interne, cât și pentru export, dat fiind că în special în Egipt, exportul de grîne reprezenta principalul izvor de venituri al tezaurului. De aceea, agricultura, al cărei proces de producție este îndeaproape supravegheat, reprezintă aspectul cel mai caracteristic al economiei dirijate. Așa, de exemplu, în Egipt regele fixează suprafața care trebuie cultivată cu griu în fiecare nomă și din a cărei recoltă „țăraniii regelui“ sînt siliți să predea, sub formă de arendă sau de impozit, mai bine de jumătate; întreaga producție de oleaginoase trebuie predată statului, cultura inului este supravegheată îndeaproape, etc. În schimb, în Grecia, economia agricolă, cu rare excepții, a cunoscut un regres continuu: faptul de a fi constituit în toată aceasă perioadă regiunea principală de unde se recrutau mercenarii armatelor și flotelor, conjugat cu o mișcare susținută de emigrare a grecilor spre noile ținuturi cucerite din Orient, a dus la vinderea de către micii proprietari a loturilor lor, producîndu-se o simțitoare concentrare a pămînturilor însoțită de scăderea valorii lor și de o creștere a suprafețelor rămase necultivate. De aici a rezultat o scădere a producției agricole, care a făcut ca problema alimentară să constituie una din marile preocupări ale timpului.

Ceea ce caracterizează înainte de toate agricultura hellenistică este extinderea ariei de cultură și perfecționarea tehnicii agricole. Atît Egiptul cît și

Mesopotamia reprezentau străvechi regiuni agricole, cultivate după metode care-și dovediseră eficiența, dar care ca rezultat al decăderii lor politice, nu mai ținuseră pasul cu noile tehnici apărute, așa încît, mai ales în Imperiul persan, pe o bună parte a suprafețelor agricole se practica o agricultură mediocră. O dată cu instalarea noilor coloniști agricultura a cunoscut o dezvoltare rapidă. Semnificativă în această privință este marea operă de asanare întreprinsă de Ptolemaios II Philadelphos, care a transformat depresiunea ocupată de lacul Moeris într-o întinsă provincie roditoare, Fayumul, pe care a populat-o cu coloniști greco-macedoneni sau hellenizați. Refacerea și întreținerea sub controlul statului a canalelor de irigație în Egipt și Mesopotamia, ca și răspîndirea sistemului de canalizare în alte regiuni, au făcut să crească în chip simțitor producția agricolă. În Asia Mică, unde grecii întilniseră condiții de sol și climatice asemănătoare celor din Grecia, ei au dat un nou impuls culturii cerealelor, viței, măslinilor și arborilor fructiferi, precum și creșterii vitelor. Pretutindeni se constată o perfecționare a metodelor de exploatare a solului, care sint tot mai mult adaptate condițiilor locale. Semnificativ sub acest aspect este faptul că în această perioadă s-au scris numeroase tratate de agromonomie, în care se găseau sistematizate principalele cunoștințe ale timpului referitoare la metodele de cultivare a pămîntului, în scopul de a se realiza o agricultură pe baze raționale. Dar dacă Egiptul a devenit principalul grînar al lumii hellenistice, iar Asia seleucidă a izbutit să-și creeze o agricultură înfloritoare, amîndouă pe baza exploatării mîinii de lucru a țăranilor locali, în Grecia propriu-zisă agricultura a decăzut, fapt care a ridicat grave probleme alimentare și a contribuit la accentuarea conflictelor sociale.

3. Meșteșugurile

Datorită condițiilor favorabile create de expansiunea greco-macedoneană în Orient, activitatea meșteșugărească a luat în secolele III—II î.e.n. o extensiune și o intensitate necunoscute pînă atunci. Deoarece izvoare noi de materii prime, care pînă atunci trebuiseră procurate din țări străine, se găseau acum în teritoriile nou-cucerite, iar tehnici noi de producție au fost împrumutate de greci de la egipteni și de la babilonieni, aria producției meșteșugărești s-a extins considerabil. Mulțumită creșterii volumului și disponibilităților de materii prime, folosirii tot mai accentuate a mîinii de lucru servile, ca și posibilităților de vînzare a produselor, activitatea meșteșugărească a luat în toată lumea hellenistică un avînt remarcabil: ea cuprindea, pe de o parte, vechile meșteșuguri, care, însă, acum se practicau pe o scară mai largă, iar pe de alta meșteșuguri noi, intrate acum pentru prima dată în preocupările grecilor. Producția alimentară, pe lîngă prepararea peștelui sărat, care în această perioadă a constituit principala ocupație și sursă de venituri a coloniilor grecești din Pontul Euxin (dar s-a practicat și în Egipt), s-a concentrat mai ales în atelierele pentru producția uleiurilor de tot felul din Egipt; în acelea pentru uleiuri de sesam din Babylon sau în acelea pentru cele de măsline din Grecia și din Sinope. Toate și-au sporit considerabil producția, dat fiind că uleiurile erau folosite nu numai în alimentație, ci și la iluminat, la prepararea parfumurilor și la îmbălsămat.

Atelierele de textile din Asia Mică, din Egipt (în special din Alexandria) și din Fenicia produceau țesături fine de in, de lână și chiar de mătase, adusă tocmai din Extremul Orient. În timp ce atelierele metalurgice din Rhodos și din Pergam se specializaseră în făurirea de arme, cele de ceramică, renunțând la vasele artistic pictate de odinioară, modelau la Tanagra, în Beoția, la Myrina, în Eolida și la Tars, în Cilicia figurine elegante și adesea realiste, răspindite pînă departe la periferia lumii hellenistice, iar la Rhodos și Knidos produceau mari cantități de amfore comerciale, cerute de dezvoltarea luată de viticultură.

Sub influența tradițiilor meșteșugărești din Fenicia și Egipt s-au înființat ateliere de sticlărie, dintre care cele alexandrine se deosebeau prin realizările lor artistice. Și deoarece, o dată cu răspîndirea culturii, problema unui material pentru scris a devenit acută, atunci cînd suveranii Egiptului, care dețineau monopolul papirusului, au supus exportul acestui produs anumitor restricții, regele Pergamului, Eumenes II, a înființat ateliere speciale de prelucrare a pieilor în vederea folosirii lor ca înlocuitor al papirusului, apărînd astfel pergamentul, sortit unui mare viitor. Această dezvoltare a meșteșugurilor a fost în același timp o cauză și un rezultat al diviziunii muncii și al specializării meșteșugurilor, care a fost întovărășită de o perfecționare a tehnicii de producție. Deși majoritatea meșteșugarilor erau oameni liberi, o trăsătură a perioadei o constituie creșterea numărului sclavilor în producția meșteșugărească. Comerțul cu sclavi a cunoscut atunci o dezvoltare fără precedent: după afirmația lui Strabo, erau zile cînd în tîrgul de sclavi de la Delos se vindeau citeva mii de astfel de nefericiți. Mai ales la Pergam, unde se înființaseră „atelierele regale“ de textile și pergament, conduse de un „superintendent“, se folosea aproape exclusiv mina de lucru servilă, mai ales feminină. Dar și în Egipt, în atelierele de producere a uleiului, cu toată situația lor de oameni liberi, meșteșugarilor le era interzisă părăsirea localității. De altfel, intervenția statului în producție se manifesta și prin aplicarea unor foarte minuțioase și severe regulamente de producție. În întreg Orientul hellenistic se întilnește acum o tendință a meșteșugarilor de a se grupa în asociații profesionale, dar din faptul că alcătuirea lor era favorizată de autorități rezultă că acestea vedeau în ele un mijloc de mai ușoară supraveghere a muncii. Datorită relativei ușurințe cu care se realizau legăturile economice, prețurile produselor meșteșugărești au tins, în secolele III—II î.e.n., către o uniformizare în tot bazinul Mării Mediterane. Totuși, producția meșteșugărească a început, încă de la sfîrșitul secolului II î.e.n., să prezinte semne de criză, determinată pe de o parte de insuficienta dezvoltare a tehnicii, ca rezultat al folosirii forței de muncă sclavagiste, neinteresate în progresul tehnic, și de tot mai marea intervenție a statului în procesul producției, iar pe de altă parte, de primejdia epuizării rezervelor de metale: argintul, pe care nu-l mai dădeau minele din Laurion și Pangeu, trebuia căutat în Spania; arama, procurată pînă atunci din Cipru, trebuia adusă tocmai din Sinai; pentru aur trebuia mers pînă în Nubia și Asia Centrală, în timp ce constituirea unor puternice uniuni tribale celtice îngreua importul de cositor. Rezultatul a fost o înrăutățire continuă a condițiilor de viață a meșteșugarilor, care se reflectă în numeroasele conflicte de muncă ce se întilnesc mai pretutindeni, dar mai cu seamă în Egipt.

4. Comerțul

Deși nu constituia o unitate politică, lumea hellenică, încă de la jumătatea secolului III î.e.n., a început să constituie o adevărată unitate economică, la a cărei formare un rol important l-au jucat legăturile comerciale: din Sicilia pînă la Indus și de la Marea Caspică și Pontul Euxin pînă în Sudan, negustorii hellenistici își transportau mărfurile, realizînd astfel o legătură continuă între deosebitele părți ale acestei vaste regiuni și contribuînd la răspîndirea civilizației grecești. Ba unii dintre ei depășind hotarele politice ale lumii hellenice, au înaintat pînă în India și China, și chiar pînă pe țărmul Africii ecuatoriale. Acest comerț întins a fost favorizat de crearea și îngrijirea unei întinse rețele rutiere, de tăierea și întreținerea de canale de navigație, de dezvoltarea navigației fluviale, de amenajarea porturilor, de perfecționarea tehnicii nautice, de o activă protecție a mărilor, de creșterea circulației monetare și de crearea unui drept comercial general acceptat.

Toate statele hellenice s-au preocupat de întreținerea drumurilor de uscat. Seleucizii, al căror comerț era precumpănit terestru, au dezvoltat rețeaua de drumuri moștenită de la Achemenizi, îmbunătățind-o prin reorganizarea stațiilor de poștă și refacerea hanurilor care serveau ca locuri de popas. Aceeași preocupare o arătară și Ptolemeii, care au construit numeroase drumuri ce legau Delta Nilului cu țărmul Mării Roșii. Mulțumită acestor măsuri, deplasarea se făcea mai repede și în condiții de siguranță sporite. Pînă în epoca hellenică, grecii nu folosiseră navigația fluvială, dar acum o folosiră pe scară întinsă. Pe Eufrat, corăbiile urcau pînă la Babylon, iar pe Tigru pînă la Seleukeia, ambele fluvii fiind legate printr-un canal. În Egipt, pe lângă navigația pe Nil, activă încă în epoca faraonilor, Lagizii, desăvirșind opera începută de faraonul Nekao și continuată de Darius, construită între 280—264 î.e.n. canalul care lega Nilul cu Marea Roșie, realizînd astfel legătura între Marea Mediterană și Oceanul Indian. În același timp, principalele porturi: Alexandria, Rhodosul, Ephesus, Seleukeia din Pieria (portul Antiohiei), Byzantion etc. au fost amenajate pentru a îngădui și celor mai mari vase să acosteze la chei, iar construirea de faruri, dintre care primul și cel mai vestit a fost cel ridicat pe insula Pharos, de lângă Alexandria, de Sostratos din Knidos, îngăduia desfășurarea activității portuare și în timpul nopții. Tehnica nautică a făcut și ea progrese însemnate. Dimensiunile corăbiilor au sporit, așa încît unele puteau transporta sute de oameni. Atît echipamentul cit și sistemul cîrmelor au fost îmbunătățite, încît căpitani de vase părăsind cabotajul, îndrăzneau să se avinte în larg. Vestită a rămas în antichitate corabia uriașă Syrakosia construită de Arhias din Korinth pentru regele Hieron al Syrakuzei: mare de 4200 tone, manevrată de 600 de marinari și dotată cu 300 de soldați, ea era prevăzută și cu turnuri de apărare împotriva piratilor. În această privință, Rhodosul a jucat pînă la jumătatea secolului II î.e.n. principalul rol: el a făcut poliția mărilor, urmărindu-i cu înverșunare pe pirăți și scufundîndu-le corăbiile, așa încît, după cum spune Strabo, „prin luptele sale continue și victorioase împotriva piratilor care tulburau adesea siguranța pe mare, insula Rhodos devenise protectoarea și locul de adăpost al corăbiilor de comerț în apele orientale“. Dar cea mai

mare contribuție a Rhodosului în materie comercială a fost crearea dreptului comercial: codificând cutumele maritime internaționale, juriștii rodieni au elaborat un cod maritim, care, prevăzând în chip minuțios toate cazurile litigioase, ce se puteau prezenta, a devenit norma comună pentru toate tribunalele maritime din porturile mediteraneene. Mulțumită acestor condiții favorabile traficul comercial câștiga din ce în ce mai multă importanță atât în lumea mediteraneană cât și în Africa și Asia. „Caravanele și convoaiele de corăbii aduceau lumii mediteraniene din Africa centrală, din Arabia și din India mirodenii, droguri, fildeș și podoabe; din Siberia și Rusia centrală, aur, blănuri și produse forestiere; din Baltica, chihlimbar, din Insulele britanice și din Spania, metale. Începând din anul 114 î.e.n., aproximativ 12 caravane încărcate cu mățăsuri, părăseau China în fiecare an, străbăteau deșerturile Asiei centrale, atingeau Turkestanul rus de unde stofele la modă erau îndreptate spre Seleucia, Antiohia, Alexandria și Roma“. (Gordon Childe). Însemnătatea drumurilor de comerț a crescut în așa măsură, încît stăpînirea lor a devenit pentru marile puteri o necesitate vitală. Astfel, dominînd drumul pe mare spre Indii, Egiptul a devenit cel mai bogat stat din Marea Mediterană; așezată la capătul marilor drumuri de caravane ce veneau dinspre China și India, Antiohia seleucidă a ajuns unul dintre cele mai importante centre ale Syriei, după cum Pergamul stăpînind strimtorile a ajuns să controleze atât comerțul Mării Negre cât și pe cel din Marea Egee.

Datorită acestui schimb de produse, care lega cele mai îndepărtate regiuni ale ei, lumea hellenistică a tins din ce în ce mai mult să constituie o unitate economică. Dar tocmai acum, cînd atât teoriile filozofice cât și principiile juridice tindeau să ștergă diferențele care îi despărțeau pe oameni, deosebirea economică le adinceau tot mai mult. De aceea lupta de clasă s-a ascuțit continuu: plebea pauperizată cere în chip amenințător ștergerea datoriilor și împărțirea pămînturilor; la Sparta, doi regi reformatori Agis (în 242 î.e.n.) și Kleomenes (în 237 î.e.n.) încearcă efectuarea de reforme pentru a atenua inegalitatea socială; dar opoziția celor bogați le face să eșueze. De aceea, conflictele sociale, stînjinînd tot mai mult activitatea economică, a dus în cele din urmă la izbucnirea unei noi crize, încheiată cu căderea lumii hellenistice sub stăpînirea romană.

IV. CARACTERELE CULTURII HELLENISTICE

Perioada hellenistică a cunoscut o dezvoltare culturală intensă și variată, a cărei caracteristică o constituie imbinarea între elementele culturii grecești și acelea ale culturilor orientale cu care greco-macedonenii au venit în contact în urma constituirii regatelor hellenistice. Ca rezultat al întrepătrunderii culturii grecești cu cea orientală, spiritul raționalist al grecilor a influențat intrucîtva mentalitatea mistică a orientalilor, dar mai ales aceasta a exercitat o influență simțitoare asupra grecilor.

Un nou contact, direct și prelungit, între Grecia și Orient; generalizarea dialectului comun, admirabil mijloc de exprimare a ideilor; sporirea numărului de exemplare al lucrărilor științifice și literare, ca rezultat al creșterii

producției de papirus și de pergament și al unei mai largi răspindiri a culturii; extinderea și intensificarea schimburilor, cu corolarul lor: lărgirea orizontului preocupărilor culturale; crearea unor puternice focare de cultură (Alexandria, Antiohia, Pergamul, Rhodosul), unde s-au concentrat cei mai de seamă reprezentanți ai culturii, în fine, încurajarea, sprijinul și protecția suveranilor lagizi, seleucizi și attalizi, care au asigurat condițiile materiale ale cercetării prin crearea de *muzee* (dintre care cel din Alexandria, cu grădinile sale zoologice și botanice, cu observatorul, cu sălile de lectură, de cursuri, de disecție etc. rămâne modelul desăvârșit), a *bibliotecilor* (al căror exemplu tip îl reprezintă cea din Alexandria, care în secolul I î.e.n. atinsese un număr de 700.000 de rulouri de papirus), a *colecțiilor științifice* etc.; toate acestea explică marea dezvoltare a culturii în perioada hellenistică, caracterizată printr-un mare avânt al cercetărilor teoretice, erudite, experimentale și tehnice, care au determinat o creștere a volumului cunoștințelor neamiintilnită pînă atunci. Dar asemenea societății pe care o reflecta, cultura hellenistică s-a dezvoltat contradictoriu: dacă inteligența analitică și rațională, spiritul critic și talentul se întilnesc frecvent, inspirația slăbește, iar misticismul și religiozitatea invadează totul.

Literatura hellenistică apare, în comparație cu cea a secolelor V—VI î.e.n. cu un caracter vădit schimbat: lipsită de imboldul activității social-politice a polisului, ea renunță la marile teme literare care formaseră obiectul marilor creații ale perioadei clasice, manifestîndu-și preocuparea față de aspectele minore ale vieții cotidiene, de detaliul amuzant, de eleganța prețioasă și de ironia fină. „Creația (scriitorilor) capătă de cele mai multe ori caracterul unei (literaturi) de curte, rafinată, plină de erudiție și de fantezie ascuțită, dar rece și fără legătură cu viața, cu preocupările maselor largi ale popoului”.¹ De aceea, vechile genuri: epopeea, oda, tragedia decad, înlocuite fiind cu altele noi ca: idila, comedia de moravuri și romanul.

Dacă la unii poeți ca Theocrit, se mai întilnește încă o imaginație vie, o emoție sinceră, un sentiment adinc al naturii și o tehnică poetică variată, cei mai mulți cad victimă erudiției, producînd opere în care virtuozitatea versificației nu poate ascunde insuficiența inspirației și a spontaneității. Dar, în același timp, conștiința superiorității operelor „clasice”, ca și atașamentul față de ele au provocat o susținută studiere și analiză a lor, din care a rezultat uriașa activitate filologică desfășurată mai ales la Biblioteca din Alexandria. Adunînd cu grijă cit mai multe manuscrise ale marilor opere ale literaturii grecești, învățații alexandrini le-au comparat, stabilind un text cît mai corect; le-au comentat, explicîndu-le pasajele obscure și le-au supus unei atente analize pentru a le stabili valoarea artistică, creînd astfel atît *filologia* cît și *critica literară*.

În domeniul științei, în afara efortului de a coordona și sistematiza cunoștințele moștenite de la înaintași, învățații hellenistici, ca rezultat al separării disciplinelor speciale de filozofie și al dezvoltării lor independente și rapide, au realizat progrese dintre cele mai hotărîtoare pentru constituirea

¹ *Istoria universală*, vol. II, p. 261

unui însemnat număr de ramuri, ca și pentru precizarea metodelor de cercetare: numele unor învățați ca Euclides, Arhimedes, Eratosthenes, Apollonios din Pérge, Hipparchos din Niceea, Aristarchos din Samos, ori Ktesibios, rămân pentru totdeauna legate de progresele științei și tehnicii. Dar ele ilustrează în același timp și contribuția pe care știința hellenistică a adus-o la dezvoltarea științei în general.

În artă, alături de imitarea vechilor modele au apărut noi modalități artistice, ca rezultat al interesului pentru alte aspecte ale realității, până atunci neglijate, care urmăreau obținerea de efecte noi. Preocuparea pentru grandios, pentru colosal (așa cum se vede din celebra statură a Soarelui, cunoscută sub numele de Colosul din Rhodos sau din Altarul de la Pergam) se îmbină cu aceea pentru aspectele vieții modeste și adesea umile (țărani mergând la târg, pescari, pitici, sclavi negri) și cu interesul pentru popoarele barbare cu care intraseră în contact (Galul murind).

Decăderea polisului, lăsind individului sentimentul unei dezorientări în viață, a schimbat direcția cugetării filozofice: în locul problemelor metafizice, ea se îndreaptă spre cele morale, creînd sisteme (ca epicureismul, stoicismul și cinismul) al căror obiectiv principal este acela de a da vieții un sens și de a indica oamenilor precepte de conduită, care să le asigure fericirea.

În religie, influența orientală s-a manifestat puternic: ca rezultat al contactului între elementul greco-macedonean și cel oriental, au apărut noi forme religioase reprezentate prin răspindirea astrologiei, prin constituirea unui cult al *Tychei* (soarta), prin pătrunderea în lumea greacă a două culte de origine egipteană, al lui *Sarapis* și al *Isidei* și mai ales prin predominarea preocupărilor față de problema vieții viitoare.

Dacă, în ansamblul ei, cultura hellenistică a fost mai puțin desăvârșită decît în perioada clasică, ea a compensat această deficiență prin bogăția, varietatea și noutatea ei. Pentru că ceea ce pierduse în puritate și adîncime, ea cîștigase prin extensiune: nu numai că ea se răspîndește în cercuri mai largi decît în trecut, dar depășește hotarele lumii grecești, pătrunzînd atît în Orient, cît și în Occident.

BIBLIOGRAFIE

- Pentru alcătuirea acestei schițe sintetice asupra hellenismului s-au folosit următoarele lucrări:
- A. 1. V. I. SERGHEEV, *Istoria Greciei antice*, Buc., 1951, cap. XIX — XXII p. 289 — 339;
 2. A. B. RANOVICI, *Elenismul și rolul său istoric*, Buc., 1953;
 3. N. LASCU *Curs de istoria lumii antice*, ed. II, Buc., 1957, cap. XXIV—XXV, p. 307—322;
 4. *Istoria universală*, vol. II Buc., 1959, partea II-a, cap. IX, p. 213 — 264;
 5. GORDON CHILDE, *De la preistorie la istorie* Buc., 1967, cap. XI, p. 210—237.
 - B. 1. K. I. BELOCH, *Griechische Geschichte*, vol. IV, 1, ed. II, Berlin, 1925, cap. VII—X, p. 251—400;
 2. J. TOUTAIN, *L'Économie antique* (Col. *Évolution de l'humanité*, vol. XX), Paris,

- 1927, partea a II-a, p. 103—176; 3. *The Cambridge Ancient History*, vol. VII, 1928, cap. I, p. 1—40; 4. T. ZIELINSKI, *Histoire de la civilisation antique*, partea a II-a, sect. I, p. 242—308; 5. M. CROÏSET, *La civilisation de la Grèce antique*, Paris, 1932, cap. IX, p. 257—296; 6. W. TABŃ, *La civilisation hellénistique*, Paris, 1936; 7. G. COHEN, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, (col. „Clio“, vol. II), ed. II, Paris, 1939, Cartea a III-a, cap. II—V, p. 465—563; 8. M. ROSTOVITZ, *Geschichte der Alten Welt*, vol. I, Leipzig, 1941, cap. 25—26, p. 422—465; 9. C. BRADFORD WELLES, *Die hellenistische Welt*, in *Propyläen Weltgeschichte*, vol. III, 1962, p. 452—542; 10. P. LEVÊQUE, *Empires et barbaries* (Histoire universelle Larousse, vol. III), Paris, 1968, partea I, cap. I—III, p. 11—86.